

Situovanosť vedeckého poznania versus jeho objektivita?

(k problematike situovaného poznania vo feministických epistemológiách)

Etela Farkašová

Resumé

V príspevku sa reflektujú súčasné diskusie o pojme objektivite, ktoré prebiehajú vo feministickej epistemológii a v ktorých sa na tento pojem nazerá ako na historicky sa vyvíjajúci pojem. Autorka tu nadväzuje na práce Sandry Hardingovej, Lorraine Codeovej, Donny Harawayovej, Lorraine Dastonovej, Jennifer Tannoch-Blandovej a ďalších popredných filozofiek, sústreďujú sa najmä na jednu z kľúčových problematík rozpracúvaných vo feministickej epistemológii, a tou je problematika "situovaného poznania" a jeho vzťah k objektivite poznania. V stati sa v stručnej podobe tematizujú vývinové premeny "aperspektívnej objektivite" na "perspektívnu objektivitu", ktorá tesne súvisí s koncepciou situovaného poznania ako základu feministickej teórie stanoviska. Pozornosť sa venuje tiež pojmu "silnej objektivite" ("strong objectivity"), ktorým sa zvyrazňuje ontologický význam objektivite a zachováva sa empiricko-realistické jadro stanoviskovej epistemológie.

Vo feministických epistemológiách prebiehajú v súčasnosti živé diskusie o povahe objektivite, o možnosti objektívneho poznania, a to aj v súvislosti so "stanoviskovou koncepciou" poznania. Nové možnosti interpretácie feministickej teórie stanoviska ponúka historický pohľad, v rámci ktorého sa táto javí ako jeden z možných prístupov k téme objektivite, ako koncepcia, ktorá je spätá s jednou z vývinových podôb pojmu objektivite. V takejto perspektíve sa zdôrazňuje historický charakter tohto pojmu a za dôležitý sa pokladá fakt, že v rôznych dobách nadobúdala rôzne (aj veľmi odlišné) významy. Teóriu stanoviska možno potom vnímať ako jednu z fáz evolúcie vo vnímaní objektivite, a zároveň ju interpretovať na pozadí histórie migračného procesu, v ktorom ideály z morálnej filozofie či estetiky putovali aj do vedy (vrátane prírodných vied).

Prv, ako pristúpim k rozboru niektorých historických aspektov pojmu objektivite, aspoň stručne priblížim základné charakteristiky teórie stanoviska (standpoint theory) ako významného a azda aj najrozpracovanejšieho typu feministických epistemologických koncepcií. Teória stanoviska predstavuje špecifický typ "kritickej teórie" (v zmysle Frankfurtskej školy - od Adorna k Habermasovi, na ktorú teoreticky nadväzujú), kritickosť týchto teórií sa viaže na ich hlavný cieľ, a tým je produkovať poznanie, ktoré má slúžiť na zlepšenie sociálnej situácie marginalizovaných a znevýhodňovaných sociálnych skupín. Tieto teórie usilujú preto o reprezentáciu sociálneho sveta zo stanoviska odrážajúceho záujmy spomínaných skupín a o aplikáciu takto získaných poznatkov v záujme optimálnejšieho sociálneho usporiadania (a to nielen z hľadiska záujmov parciálnej marginalizovanej skupiny, ale z hľadiska univerzálnych ľudských záujmov). Je očividné, že takúto teóriu charakterizujú pragmatické črty, ich prítomnosť je zreteľná aj v tom, že v rámci nej sa hľadá možnosť zdôvodňovať kognitívnu nadradenosť (privilegovanosť) istých pozícií a perspektív viac pragmatickými ako epistemologickými aspektmi (pozri [1], [2]).

Základným tvrdením teórie stanoviska je, že nielen mienky a v kultúre pevne ukotvené presvedčenia, ale všetky poznávacie procesy (vrátane ich subjektov) sú sociálne situované, podmienené, štruktúrované, pričom niektoré z týchto objektívnych sociálnych situovaností (ide o situovanosť marginalizovaných, podrobených, vzdialených "od centra") predstavujú lepšie štartovacie body poznávacích projektov orientovaných na sociálnu realitu ako iné.

Dodám hneď v úvode, že k problematike situovaného poznania a k významu situovanosti sa v rámci feministických epistemológií vyvinuli tri rôzne prístupy: zatiaľ čo teória stanoviska kladie na situovanosť veľký dôraz a identifikuje istú sociálnu situovanosť ako epistemicky

privilegovanú, postmoderné feministické epistemológie odmietajú tvrdenia o epistemickej privilegovanosti jednej situovanosti, skôr zdôrazňujú kontingentnosť a nestabilitu sociálnej identity aktérov poznania a aj ich reprezentácií - a napokon, na pôde feministického empirizmu sa uprednostňuje koncepcia objektivity ako niečoho, čo sa konštituuje v kooperatívnych vzťahoch a v kritických dialógoch, najmä v pluralite videnia rôzne situovaných aktérov poznávania ([3], 76 - 85); ([4], 7 - 8).

Teória stanoviska reflektuje problematiku situovanosti vo viacerých rovinách: jednak vo vzťahu k tomu, čo je poznávané, ale aj ako je poznávané, jednak vo vzťahu k iným aktérom poznania, predovšetkým však skúma vplyv situovanosti samotného poznávajúceho individua (a zodpovedajúcej perspektívy) na povahu a priebeh poznávacieho procesu. V súvislosti s poslednou možno podľa Elizabeth Andersonovej rozlíšiť viaceré aspekty situovanosti:

a/ telesnosť subjektu poznania (individua sú vždy situované v konkrétnom čase a priestore), úlohu hrá aj fyzická lokalizácia (inak sa vidí a chápe "zblízka", "zd'aleka", "zhora" či "zdola", "z centra" alebo "z periférie"), b/ rozlíšenie prvoosobového a treťosobového poznania (v prvom prípade je rozhodujúca vlastná skúsenosť podmienená aj situovanosťou, v druhom prípade sa subjekt poznania spolieha na interpretáciu vonkajších symptómov, na vlastné imaginatívne projekcie či svedectvá iných), c/ emócie, postoje, záujmy a hodnoty (reprezentácia objektov závisí aj od emocionálneho vzťahu k nim, od postojov voči nim a pod. - tieto hrajú dôležitú úlohu najmä pri poznávaní iných ľudí, ale aj pri poznávaní sociálnej reality), d/ kognitívne štýly (ľudia majú v závislosti od svojej lokalizácie rôzne pozadia vier a presvedčení, a aj rôzne metafyzické, filozofické či politické pohľady na svet, rôzne svetonázory, čo tiež vplýva na štýly skúmania a reprezentácie), e/ vzťahy k iným poznávajúcim subjektom (vrátane rôznych epistemických vzťahov).

Všetky tieto aspekty situovanosti vplývajú podľa teórie stanoviska na povahu a priebeh poznávacích procesov, či už ide o rôzne možnosti v prístupe k informáciám, o spôsob videnia, skúmania, zbierania dát a ich interpretovania, o postoje voči vlastným vieram a presvedčeniam, ktoré ovplyvňujú štandardy zdôvodňovania, voľbu epistemických hodnôt, na ktoré sa kladie najväčšia váha a podobne (pozri [4], 2 a n.).

Otázku sociálnej situovanosti vníma teória stanoviska v tesnej náväznosti na problematiku sociálnej identity (rozlišujúc jej rôzne formy - od pasívne akceptovanej až po aktívne uvedomovanú, ústiacu do kritických reflexií a sociálnych aktivít zameraných na transformáciu spoločenského usporiadania), problematiku sociálnych rolí/noriem (na ne sa viažu odlišné mocenské kompetencie, povinnosti a práva, ciele a záujmy) a sociálnych vzťahov (tie sú sprevádzané napríklad rozličnými hodnotami či postojmi k poznávanému objektu).

Podľa teórie stanoviska ľudské aktivity, predovšetkým v rámci materiálneho života nielen formujú, podmieňujú, ale aj limitujú ľudské poznanie (to, čo a aj ako môžeme poznať). To, že v hierarchicky usporiadanej spoločnosti pripisuje teória stanoviska epistemicкую privilegovanosť subjektom v marginálnej pozícii, či s nižším sociálnym statusom, sa vysvetľuje tým, že ich pohľad je podľa tejto teórie ostrejší, otvorenejší, flexibilnejší, pretože nie je viazaný na zachovanie statu quo, naopak, spája sa s nádejami na zmenu spoločenského usporiadania. Nakoľko feministická teória stanoviska operuje s kategóriou rodu, chápu ho ako špeciálny prípad sociálnej situovanosti, epistemicкую privilegovanosť v patriarchálnej, hierarchicky organizovanej spoločnosti pripisuje ženám ako marginalizovaným, znevýhodňovaným, nedominantným subjektom (podrobnejšie v [5]; [6]).

Pre feministickú teóriu stanoviska je dôležité, aby špecifikovala jednak sociálnu lokalizáciu privilegovanej partikulárnej perspektívy (stanoviska, na ktoré sa táto viaže), jednak rozsah tejto privilegovanosti, s ktorým sa spája napríklad otázka kumulovateľnosti viacerých privilegovaných perspektív v prípade viacnásobne znevýhodňovanej sociálnej pozície (na tento problém upozornila napríklad Bat-Ami Bar On v [7]). Za významné sa v rámci tejto teórie pokladá analyzovanie konkrétneho aspektu sociálnej lokalizácie, ktorý v najväčšej miere vedie ku generovaniu kvalitnejšieho poznania a najviac vplýva na epistemicкую privilegovanosť danej

sociálnej pozície (skúma sa, či je to napríklad sociálna rola, subjektívna identita, životná skúsenosť a pod.), ako aj analyzovanie základu (bázy) danej privilegovanosti (toho, čo ju zdôvodňuje), ďalej jej typu (presnosť poznania, jeho adekvátnosť a hĺbka, sústredenosť na fundamentálne poznatky a pod.). Ako dôležité otázky vystupujú aj otázky iných perspektív, voči ktorým sa deklaruje epistemická privilegovanosť a napokon aj otázky prístupov k tejto perspektíve, možností, ako ju dosiahnuť (či sociálna lokalizácia je nielen nevyhnutnou, ale aj postačujúcou podmienkou, či sú dôležité ďalšie podmienky a pod. - podrobnejšie pozri v [8]; [4], 3). Ak predstaviteľky teórie stanoviska tematizujú "sociálnu situovanosť" poznania ako zdroj vedeckého poznania - v zmysle, že práve (marginalizovaná) pozícia dáva nádej zvyšovaniu objektivity tohto poznania a že perspektívne videnie je potom predpokladom toho, aby boli odhalené inak nevidené a nerefektované zaujatosti vo výskume, nechcú tým tvrdiť, že marginalizovaní disponujú jedinečnou schopnosťou produkovať poznanie, ale zdôrazňujú, že v marginalizovanej pozícii sa rodia kritickejšie otázky, že z tejto pozície sa neraz poukazuje na "zhora" nevidené problémy, že včlenenie perspektív "zdola" môže posilniť objektivitu a stať sa produktívnym zdrojom výskumu, a to tak - hoci v rôznej miere - v kontexte objavu, ako aj v kontexte zdôvodnenia.

Väčšinu z týchto otázok tematizovala vo svojej stanoviskovej koncepcii už jej iniciátorka Nancy Hartsocková, pre jej chápanie feministického stanoviska sú dôležité štyri momenty: a/ feministické stanovisko nie je identické so stanoviskom žien vo všeobecnosti, b/ feministické stanovisko nie je obsiahnuté v ženskej skúsenosti per se, ale je dôsledkom špecifických foriem životnej aktivity/praxe, ktoré súvisia so sociálnou pozíciou a deľbou práce, c/ feministické stanovisko predpokladá a zahŕňa kritickú reflexiu danej sociálnej pozície a sociálnej praxe, d/ cieľom teórie stanoviska je rozvinúť kritiku dominantného poznania a utvoriť alternatívne poznanie, ktoré by sa mohlo stať bázou pre projekty všeobecnej (nielen ženskej) emancipácie (podrobnejšie v: [9]).

Teória stanoviska ako epistemologická koncepcia je v opozícii nielen voči univerzalistickým, "absolutistickým" epistemológiám skúmajúcim poznanie ako abstraktný proces abstraktných, netelesných, nesituovaných indivíduí, ale aj voči relativistickým epistemológiám, ktoré si neraz nárokovujú status jediných alternatív voči prvým. Teórii stanoviska sa často vytýka, že sústredenosťou na "situované poznanie" ostáva v rovine sociológie vedenia, čo sa spája s ďalšou výčitkou na margo jej údajného relativizmu či regresívneho fundacionalizmu, etnocentrizmu a pod. (pozri napr. [1], 49). Faktom je, že táto teória identifikuje historicko-sociálnu podmienenosť (a relatívnosť) každého poznania, vychádzajúc z tvrdenia, že rozličné sociálne aktivity ukotvené v rozličných sociálnych vzťahoch vedú k rozličným interakciám s prírodnou i spoločenskou realitou, a teda aj k jej rozličným reprezentáciám. Netvrdí však, že všetky (historicko-sociálne determinované) interakcie sú epistemicky rovnocenné, že rovnako odhaľujú túto realitu, ale naopak, zdôrazňuje, že existujú jej lepšie a horšie reprezentácie, v rámci teórie stanoviska sa zásadne odmieta epistemologický relativizmus, pretože z tvrdenia, že nijaká jednotlivá schéma nemá schopnosť absolútnej explanácie, nevyplýva, že všetky schémy majú rovnakú validitu ([10], 4). Alternatívou k relativizmu podľa teoretičiek nie je totalizácia jediného "univerzálneho" pohľadu "odnikiaľ", ale partikulárne, situované kritické poznanie, ktoré dáva príslub objektivity - a to objektivity z pozície partikulárnej perspektívy ([11]); [10], 123 a n.).

Symptomatické je, že v koncepcii feministickej teórie stanoviska sa vyjadruje viera v objektívnu existenciu sveta, ktorý je principiálne poznateľný, dochádza v nej teda k oživeniu pojmu objektivity ako vlastnosti kognitívnych procedúr umožňujúcich prístup k objektívne existujúcemu svetu, predstaviteľky teórie stanoviska sa tohto pojmu nechcú vzdať nielen z kognitívnych, ale aj z politicko-praktických príčin. Teória stanoviska prechádza - aj pod vplyvom kritiky zo strany postmoderne orientovaných feministických koncepcií - vývinovými zmenami, tak napríklad v jej novších verziách sa prízvukuje nielen fakt, že nejestvuje jedno epistemicky privilegované stanovisko, ale aj to, že nejestvuje jeden legitímny spôsob, ako vôbec konceptualizovať objektivitu, čo teoreticky vysvetľujú okrem iného tým, že pojem objektivity

má politickú a intelektuálnu históriu, a taktiež politické, intelektuálne a sociálne väzby (interakcie).

Teória stanoviska (zohľadňujúc feministické záujmy a ciele, zdôrazňujúc význam situovanosti poznávania) pretransformovala tradičný pojem objektivity do pojmu "silnej objektivity" ([12]). Autorka tohto pojmu, popredná filozofka S. Hardingová, ktorá venovala viaceré práce dôkladným analýzám stanoviskovej koncepcie poznania, svoj program "silnej objektivity" stavia do protikladu s objektivistickým programom ("slabej") objektivity ako hodnotovo neutrálnej, aperspektívnej, pričom objektivitu chápe viac ako proces než ako stav mysle. Hardingová, formulujúc štandardy pre maximalizáciu objektivity, za jednu zo základných požiadaviek pokladá, aby bol subjekt (a cela inštitúcia) poznania umiestnený na tú istú kritickú kauzálnu rovinu ako objekt poznania, je to tzv. požiadavka "silnej reflexívnosti", či "kauzálnej symetrie". Táto požiadavka vychádza z tvrdenia, že ten istý typ sociálnych síl, ktorý formuje objekty poznania, formuje aj aktérov poznania a ich vedecké projekty, sociálne sú konštituované nielen objekty poznania, ale aj tí, ktorí ich poznávajú: sú takisto sociálne-historicky situovaní, a aj podmienení, s čím súvisí aj skutočnosť, že kognitívna história zahŕňa v sebe vždy aj sociálnu históriu, poznávacie aktivity nemožno vytrhnúť zo sociálno-historického kontextu. Dokonca samotný ideál objektivity je konštruovaný v konkrétnom priestore, spoluurčuje ho pozadie konkrétnych hodnôt, vier, súbor konkrétnych záujmov a cieľov. L. Codeová z takéhoto pohľadu analyzuje ideál objektivity, ktorý sa vyvinul v baconovskej a descartovskej línii, identifikujúc ho ako historicky a lokálne špecifickú intelektuálnu hodnotu, ktorej vynorenie je späté s množstvom motivácií, aspirácií, takže, ako tvrdí, aj "ideál objektivity požadujúci potlačenie subjektivity (emocionality) je sám produktom emocionálnych okolností (subjektívnych entuziazmov a záujmov)", je teda spätý s istým (historicky, lokálne špecifickým) druhom subjektivity ([10], 48).

V koncepcii "silnej objektivity" sa zvyrazňuje fakt, že viery a presvedčenia, ktoré sú v danej kultúre široko rozšírené a pevne do nej vvrstvené, fungujú (dôležité je, že spravidla "neviditeľne", "skryté") ako prvky evidencie, a to v každej fáze vedeckého výskumu: pri selekcii problémov, pri formulácii hypotéz, pri profilovaní výskumného projektu, zbieraní, triedení a interpretácii dát, pri voľbe metód skúmania, pri rozhodnutí, kedy ukončiť výskum a pod. Program "silnej reflexívnosti" ako zdroj väčšej objektivity vyžaduje, aby sa aj bádatelia - podobne ako objekty výskumu - stali predmetom kritickej kauzálnej explanácie, a tak aby sa podarilo identifikovať hodnoty, záujmy, viery, presvedčenia týchto subjektov, ktoré sú späté aj s ich situovanosťou (perspektívou), pretože tieto môžu silne ovplyvňovať priebeh a povahu výskumných procesov (na závislosť spôsobov, akými sa konštituuje subjektivita - vrátane subjektivity aktérov poznania - od sociálno-historického kontextu poukazuje podrobnejšie L. Codeová v [10]. Veľmi dôležité si je uvedomiť, že voči mnohým sociálnym fenoménom môže byť málo citlivá, resp. necitlivá samotná vedecká komunita (k takýmto fenoménom patria i viaceré rodové stereotypy a predpojatosti) a ani najobjektívnejšia vedecká metóda nie je ich schopná identifikovať, či korigovať. Viaceré súčasné epistemologické koncepcie by sa zhodli vo fakte, že situovanosť poznávacích aktérov nie je možné eliminovať, no podľa teórie stanoviska by to navyše nebolo ani užitočné, naopak, v tejto teórii - a to je jedno z jej špecifik - sa vyzdvihuje potreba nanovo premyslieť epistemologické koncepty s cieľom využívať sociálnu situovanosť ako zdroj maximalizácie objektivity (podrobnejšie v [12]).

Z vyššieuvedeného je zjavné, že problematika racionality, poznania, objektivity sa skúma vo feministickej filozofii vždy v poli mocenských vzťahov, v sociálno-politickom kontexte, osvetľuje sa v nej jednak to, ako koncepty racia/racionality, objektivity/subjektivita presahujú do etických, politických, sociálnych ideálov a ako majú vplyv aj na každodenný život, ale aj to, ako boli samy tieto koncepcie ovplyvnené spomínanými ideálmi.

L. Dustonová hovorí o vedeckej objektivite ako o "historickej tripartite", rozlišujúc v nej jej metafyzický, metodologický a morálny význam (aspekt). Tvrdí, že aperspektívna objektivita, ktorá eliminuje individuálne (príp. skupinové) idiosynkrázie a ktorá dominuje v súčasnom

chápaní pojmu objektivity, je historickým fenoménom, ktorý sa vo vede objavil približne až v polovici 19. storočia, a to tak, že migroval do vedy z morálnej filozofie a z estetiky ([13], 597 a n.).

Takáto historická perspektíva umožňuje vyjasňovať a kontextualizovať pojem objektivity, ako aj podporovať feministickú teóriu stanoviska v jej úsilí o reformuláciu tohto pojmu. Ak sa na vedeckú objektivitu nenazerá ako na niečo nemenné, monolitné, ale ako na niečo, čo sa kontinuálne vyvíja a čo teda predstavuje historický konštrukt, lepšie možno pochopiť nielen ideál "silnej objektivity" ako špeciálnu verziu spomínanej migrácie ideálov z morálnej filozofie do vedy, ale aj základné východiská a ambície stanoviskovej epistemológie.

Podľa L. Dastonovej metafyzický (ontologický) význam, resp. aspekt objektivity súvisí s tým, že v stredoveku sa ešte neutvorila konotácia objektivity s nestrannosťou a nezainteresovanosťou (pri chápaní pojmu "ontologickej objektivity" vychádza autorka z predpokladu istej zhody medzi teóriou a realitou). Až neskôr sa vytvorili opozície: subjektívny-objektívny, u Kanta napríklad bola objektivita garantovaná tak, že všetci disponujeme tými istými apriórnymi kognitívnymi štruktúrami, dôležité pri tom bolo, že subjektivita sa nechápala ako prekážka objektivity. V polovici 19. storočia sa "ontologická objektivita" začala stavať do opozície voči subjektívite vedomia - a ako Dastonová argumentuje - tento proces sprevádzalo utváranie aj ďalších opozícií (napríklad: pasívna, nevedomá príroda - aktívne, reprezentujúce vedomie, resp. pasívny objekt - aktívny subjekt). "Mechanická objektivita" sa postavila proti subjektívnej interpretácii, aperspektívna objektivita proti subjektívite individuálnych idiosynkrázií, a práve táto aperspektívna objektivita začala dominovať pri chápaní pojmu objektivity - čo pretrváva až po jeho súčasné používanie ([13], 597 a n.).

Aperspektívna objektivita sa podľa Dastonovej prvýkrát objavila v morálnej a estetickej filozofii na sklonku 18. storočia ako pokus "umožniť verejné vedenie" ("shared public knowledge"), a to vďaka nezaujatosť, dištancu, nezainteresovanosti. Filozofka pri tom upozorňuje na Huma a jeho estetickú verziu aperspektívnej objektivity, v rámci ktorej sa pri posudzovaní umeleckého diela odporúčalo "zabudnúť na seba", a tak dosiahnuť "pravdivé štandardy", a hoci Hume zároveň obhajoval pružnosť perspektív, cesta k aperspektívite bola naznačená a "krok od empatickej virtuozity k nezaujatej objektívite bol krátky" ([13], 603 - 604). Tento krok pomohol urobiť podľa Dastonovej Adam Smith vo svojej práci "Theory of Moral Sentiments", v ktorej sa subjektivita a perspektíva pokladá za bariéru v procese dosahovania pravdy. Morálni filozofi 18. storočia pokladali aperspektívnu objektivitu za predpoklad, základnú podmienku pre vytvorenie spravodlivej a harmonickej spoločnosti, a - očividne v istej následnosti - viacerí filozofi 19. stor. v tom videli podmienku aj pre utvorenie koherentnej vedeckej komunity a taktiež pre dosiahnutie vedeckej pravdy ([13], 604 - 607). Dastonová zdôrazňuje, že ideál aperspektívnosti putoval z morálnej filozofie a estetiky do vedy, pričom jedným z motívov tohto migračného procesu bolo zrejme úsilie urobiť vedenie komunikovateľným, verejne prístupným. Úlohu v tomto procese zohrával pozitívne oceňovaný imperatív "zdieľaného verejného vedenia", ktorý mal zabezpečovať istú demokratizáciu vo vede. V náväznosti naň sa utvoril ideál zameniteľného, neosobného pozorovateľa, tento ideál smeroval k vylučovaniu individuálnych osobitostí, aj možných odlišností v poznávaní. Pri konštrukcii nového ideálu objektivity teda podľa Dastonovej zohrala úlohu požiadavka komunikovateľnosti vedenia a tá sa spájala s princípom neosobného prístupu, nezainteresovanosti, filozofka vníma proces demokratizácie vedy (etablovanie vedy ako demokratickej inštitúcie) v úzkej súvislosti so vznikom a podporovaním ideálu objektivity ako aperspektívnej objektivity, ktorý pomáhalo ustanovovať spriemerňovanie perspektív a hľadísk v komunikácii, vyjadrujúce posilňovanie demokratizačných tendencií vo vede ([13], 607 - 609, 611 - 612). Tým však, že sa utvoril ideál aperspektívnej objektivity, ktorý utváral vedecký étos, došlo k tomu, že "oughts" (to, čo by malo byť) formovalo "ises" (to, čo je), pričom za obeť komunikovateľnosti poznania padla niekedy jeho hĺbka či presnosť (Daston, tamtiež).

Ak v 19. storočí videli filozofi prerekvizitu pre koherentnú vedeckú komunitu (a aj pre produkciu vedeckej pravdy) v aperspektívnej objektivite, stanovisková epistemológia sa k ideálu aperspektívnej objektivite stavia kriticky (v tomto kritickom postoji nie je v rámci súčasných epistemológií osamelá) a rozpracúvajúc pojmy "sociálne situovaného poznania" a "silnej objektivite" vidí prerekvizitu pre maximalizáciu pravdivého obsahu poznatkov v partikulárnej perspektíve ([14], 155 - 178); [12]).

Teoretičky pokladajú pojem hodnotami-nezaťaženaj, nezainteresovanej a neúčastnej objektivite za priúzký na to, aby sa ním mohlo dosiahnuť objektivne, hodnotovo-nezaťažené skúmanie a projekt maximalizovať týmto spôsobom hodnotovo-neutrálnu objektivitu pokladajú za ahistorický, vychádzajúci z nesprávneho predpokladu, že ľudské idey môžu uniknúť akejkolvek sociálnej či historickej situovanosti. Nový moment pri nazeraní na vstup hodnôt do poznávacích aktivít predstavuje aj tvrdenie, že niekedy môžu mať hodnoty a záujmy pozitívny vplyv na obsah vedy a že niektoré hodnoty, resp. záujmy podporujú generovanie menej deformovaných a zaujatých presvedčení a vier ako iné ([1], 138 a n.). Vstup hodnôt do vedy, jeho rôzne mechanizmy a dôsledky pre vedecké poznanie (pre to, čo sa stane jeho objektom, vplyvy na jeho metódy, interpretácie dát a pod.) tematizuje vo viacerých prácach napríklad H. Longino (pozri [15]).

Práve projekt "silnej objektivite" umožní podľa Hardingovej nový spôsob, ako identifikovať a pojmovo (konceptne) odlišiť to čo je (the "ises"), od toho, čo by malo byť (the "oughts"). V tejto súvislosti Laura Sellsová upozorňuje na problém neviditeľnosti dominantného epistemologického rámca a argumentuje, že "dominantná perspektíva... je často "ought", a nie "is", no vzhľadom na jej dominanciu... the "ought" sa stáva "is" ([16], 202 a n.).

Hardingová, rozpoznajúc nebezpečenstvo aperspektívnej objektivite, a odmietajúc koncepciu neutrálneho poznania, sa dožaduje reintegrácie perspektívy telesného, historicky aj sociálne situovaného subjektu poznania a v súvislosti s ním zavádza pojem "perspektívnej objektivite", čo znie možno na prvý pohľad oxymoronicky, ale len dovedy, kým si neuvedomíme, že objektivitu nemožno dosahovať bez objektivizujúceho subjektu, že objektivita nevyhnutne zahŕňa subjektivitu, potom už perspektívna objektivita aj s jej oxymoronickými konotáciami sa stáva spôsobom, akým možno vyjadriť uznanie, že vždy ide o telesný, historicky a sociálne situovaný subjekt poznania a že každý poznatok nesie pečať tých aktérov poznania (celých komunit - vrátane vedeckých), ktoré ho produkujú.

Ak teda teória stanoviska na jednej strane odmieta predstavu jednej, ahistorickej pravdy, na strane druhej neodmietajú pokusy hľadať čiastočné, čo možno najmenej deformované poznanie, kritizujú tradičnú koncepciu objektivite ako hodnotovej neutrality a nezainteresovanosti, no nevzdávajú sa a ani sa nechcú vzdať možnosti dosahovať aspoň sčasti objektivne poznanie, preto koncipujú a redefinujú pojem objektivite v zmysle objektivite situovaného poznania - ako produktu partikulárnej perspektívy ([11]). Neveria na rozprávanie "jedného veľkého, pravdivého príbehu", no nemienia sa - aj vzhľadom na svoje politické ciele - vzdať pokusov rozprávať viaceré "menej nepravdivé príbehy". Feministické myslenie sa usiluje utvárať "menej deformované reprezentácie, no pritom si nenárokujú tvrdiť, že tieto by boli absolútne, úplné, univerzálne alebo večne adekvátne" ([1], 187 a n.). Feministické chápanie objektivite, ako ho rozpracováva teória stanoviska, sa spája s pojmi situovaného poznania, pozičnej racionality, objektivita sa tu nepredstavuje ako výsledok úniku od limitov poznávajúceho subjektu, či ich transcendovania, nie je produktom dištancu, nezaujatosti, neutrality, naopak, zdôrazňuje sa tu aspekt telesnosti, situovanosti, limitovanosti poznávajúcich ľudí, aspekt ich vzájomnej prepojenosti, vzájomnosti. V tom zmysle možno vnímať Hardingovej pojem "perspektívnej objektivite" (spätý s pojmom "silnej objektivite") ako jednu z historických podôb objektivite.

Teoretičky sú presvedčené, že spomínaný projekt ponúka určité štandardy, vzory, ktoré dovoľia rozlíšiť, že jeden príbeh o svete je "lepším presvedčením" ako iný. Veria, že teória stanoviska s jej princípmi "silnej objektivite" a reflexívnosti je schopná odhaliť partikulárnosť preferencií a zaujatosti, rozlíšiť "je" ("is") od "má byť" ("ought"), navyše, zviditeľniť aj svoj epistemologický

rámec a súčasne tak ovplyvniť vedeckú prax ([14], 163 a n.). Súčasnú stanoviskovú epistemológiu možno podľa nich pokladať za demokratizačný pohyb vo filozofii, "objektivita" sa v nej chápe ako výsledok morálnych a politických podnetov pre demokratizáciu vedy. Cieľ stanoviskovej epistemológie - dosiahnuť menej zaujaté poznanie sveta je spätý s eticko-politickým a emancipačným imperatívom ([14], 164).

J. Tannochová vyvodzuje z téz o historických premenách v chápaní pojmu objektivity, ako ich naznačila Dastonová, niekoľko záverov: 1/je možné predstaviť si vedu s redefinovaným pojmom objektivity; 2/nakoľko objektivita je historický pojem, Hardingovej ideál objektivity možno vnímať ako istý stupeň v tejto evolúcii; 3/ ak evolúcia aperspektívnej objektivity zahŕňa migráciu ideálov z morálnej filozofie do vedy, v Hardingovej "silnej objektivite" možno vidieť inštanciu takejto migrácie; 4/ Hardingovej koncepcia usiluje o zachovanie istého ontologického významu objektivity; 5/ núti prehodnotiť konzekvencie straty karteziánskej "objektivity v plnom rozkvetu". Vynárajú sa však aj otázky sčasti problematizujúce Hardingovej projekt: ak totiž úsilie o väčšiu komunikovateľnosť poznania bolo tesne späté s úsilím o nezainteresovanosťou a obe sa premenili na aperspektívnu objektivitu, je opodstatnené pýtať sa, či vylejúc z vaničky vodu aperspektívnej objektivity, je možné zachrániť "dieťa demokratickej komunikatívnosti" ([14], 164).

V záujme tejto záchrany Tannochová navrhuje rozlišovať pojmy aperspektívnej objektivity a nezainteresovanosti, v tejto súvislosti vyslovuje isté výhrady k Dastonovej tvrdeniu, že aperspektívna objektivita migrovala do vedy z morálnej filozofie v 19. storočí, pripomínajúc, že ideál komunikovateľnosti existoval vo vede už od Bacona a to, čo migrovalo do vedy z morálnej filozofie v polovici 19. storočia, bol ideál nezainteresovanosti a že tento v napojení na ideál vedeckej komunikovateľnosti sa premenil na ideál aperspektívnosti. Toto rozlíšenie dovoľujúce predstaviť si ideál komunikovateľnosti v historickej izolácii od aperspektívnej objektivity je podľa filozofky dôležité pre redefinovanie objektivity v zmysle Hardingovej projektu.

Znamenalo by to, že aperspektívna objektivita nie je vnútorne daná západnej vede, nie je s ňou nevyhnutne spätá, ale objavila sa ako dôsledok spojenia viacerých mimoepistemologických impulzov so zásadnými zmenami v chápaní a v organizácii vedy v istom historickom období. Ak si teda vedu možno predstaviť aj bez nej, ak objektivita má tri aspekty, ktoré majú rozličnú históriu a ktorým sa v rôznej dobe pripisoval rôzny význam, ak objektivita nie je monolitická a nemenná, ale je konštituovaná v rámci konkrétnych historických a sociálnych podmienok, potom veľká časť diskusií o objektivite prebehla bez toho, aby sa v nich zohľadňovali správne premisy o povahe objektivity a aby sa analyzovali väzby medzi sociálnymi, politickými, morálnymi a epistemologickými (metodologickými) imperatívmi (podrobnejšie pozri [13], [14]). Rozpoznanie tejto skutočnosti vnímajú predstaviteľky feministických epistemológií ako podnet na nové premyslenie a redefinovanie (nielen) pojmu objektivity.

Literatúra:

1. HARDING, S.: *Whose Science? Whose Knowledge?: Thinking from women's lives*. Cornell University Press, Ithaca 1991.
2. HARTSOCK, N.: Comment on Hekman's Truth and Method: Truth or Justice. In: *Signs* vol. 22, 1996, s. 367 - 373.
3. HARDING, S.: Feminizmus, veda a antiosvietenská kritika. *Aspekt* 1/1998, s. 76 - 85.
4. ANDERSON, E.: Feminist Epistemology and Philosophy of Science. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology>, August 9, 2000, content last modified November 13, 2001.
5. FARKAŠOVÁ, E.: Poznávajú ženy inak? O genéze, povahe a cieľoch feministických epistemológií. *Aspekt* 1/1998s.
6. FARKAŠOVÁ, E.: Teória stanoviska: diskusie v súčasnej feministickej filozofii. In: BALÁŽOVÁ, J., KOLLÁR, K. a PICHLER, T./ed./: *Súčasná podoba filozofie a filozofovania na Slovensku*. Zborník príspevkov z 1. kongresu slovenskej filozofie. Infopress, Bratislava 1996.

7. BAT-AMI, Bar On: Marginality and Epistemic Privilege. In: ALCOFF, L. and POTER, E. /eds./: *Feminist Epistemologies*. New York: Routledge 1993.
8. HARTSOCK, N.: *Money, Sex, and Power: Toward a feminist historical materialism*. Northeastern University Press, Boston 1983.
9. HARTSOCK, N.: *The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism*. In: HARDING, S. - HINTIKKA, M. /eds./: *Discovering Reality*. Reidel, Dordrecht 1983.
10. Code, L.: *What Can She Know? Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. Cornell University Press, Ithaca and London 1991.
11. HARAWAY, D.: *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. In: FOX-KELLER, E. and LONGINO, H.E. /eds./: *Feminism & Science*. Oxford University Press, Oxford / New York 1996.
12. HARDING, S.: *Rethinking Standpoint Epistemology: What is "strong objectivity"?* In: FOX-KELLER, E. and LONGINO, H.E. /eds./: *Feminism & Science*. Oxford University Press, Oxford / New York 1996.
13. DASTON, L.: *Objectivity and the escape from perspective*. *Social Studies of Science* 22, 1992, s. 597 - 618.
14. TANNOCH-BLAND, J.: *From Aperspectival Objectivity to Strong Objectivity: The Quest for Moral Objectivity*. *Hypatia* vol. 12, no. 1 (Winter 1997), s. 155-178.
15. LONGINO, H. E.: *Science as Social Knowledge: Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton University Press, Princeton 1990.
16. SELLS, L.: *Feminist Epistemology: Rethinking the dualism of atomic knowledge*. *Hypatia* 1993, 8 (3), s. 202 - 210.